

BESZÉLGETÉS SZABÓ ISTVÁNNAL

„Egy pohár víz egyszerűségével”

ERDÉLYI Z. ÁGNES

SZABÓ ISTVÁN, A MAGYAR FILMMŰVÉSZET KLASSZIKUSA TÚL VAN A NYOLCVANON, ÉS FEBRUÁRBAN MUTATJA BE LEGÚJABB NAGYJÁTÉKFILMJÉT, A ZÁRÓJELENTÉST.

• *Bulvárosan fogalmazva ez mindenképpen szenzáció.*

Szenzációnak nem tartom, de örülök neki. Van egy bizonyos életkor, ami után már nehéz kora reggeltől napi 12-14 órát talpon lenni, de ez most hál'Istennek nem okozott problémát.

• *8-9 éve nem volt új filmje.*

Ez sokszor előfordult velem. A *napfény* íze előtt hét évig vártam arra, hogy produceret találjak.

• *Korábban mindig folyamatosan dolgozott...*

A folyamatos dolgozás is minimálisan három év szünetet jelentett két film között. Volt, amikor négyet. Ezt teljesen természetesen tartom.

• *Nem lehet semmit tudni a Zárójelentésről. Nem ad némi eligazítást?*

Nem látom értelmét, hogy elmeséljek előre egy filmet, a nézők majd leülnek és megítélik.

• *Viszont amit az előzetesében láthatunk, az meglepően izgalmas. Rengeteg minden van benne, ami korábban nem volt. Például egy faluban játszódik...*

Nagyrészt egy faluban játszódik. De nem is általában egy faluban, hanem a főhős, a főorvos szülőfalujában, ahol az édesapja és előtte a nagypapja volt a körorvos.

• *Az is meglepő, hogy erősebben politizálnak tőnik a filmje, mint a korábbiak.*

Ezt nem hiszem. Napi politikát nem veszek észre ebben a filmben, olyan dolgokról van szó, amelyek jellemzőek arra a területre, ahol élünk, amit Közép-Európának nevezünk.

• *A hősei sosem légüres térben éltek, és nagyon jellemző volt, hogyan élnek, hogyan gondolkodnak, de itt mintha ez hangsúlyosabb lenne...*

Ezek a filmek arról szólnak, hogy itt, Közép-Európában, Magyarországon, a

politika, a történelem hogyan szól bele minden ember életébe. Hogy a magánélet milyen kapcsolatban van a történelmi megpróbáltatásokkal. Hogy hogyan találja meg az ember a biztonságát, vagy hogyan veszi el ebben a történelem és politika által állandóan átszőtt és sokszor megnyomorított világban.

• *Nincsenek erősebb hangsúlyok?*

Egyáltalán nem! A *Zárójelentés* sokkal inkább magánéleti, mint a *Tűzoltó utca* vagy a *Szerelmesfilm*... Megpróbáltam egy történetet elmesélni egy pohár víz egyszerűségével. Nincs rendezői fakszni, nincs benne az elektronika összes csodája. Egyszerűen elmesélt történet, az elején kezdődik, a végén van vége, semmi fejenállás, semmi bukfcenc.

• *Őn sosem volt a bukfcenc híve.*

Amikor elkezdtem filmeket csinálni, akkor nyilván én is meg akartam mutatni, hogy milyen jól tudok rendezni. Formailag különböző ismert filmekre hivatkoztam. De aztán lassan úgy éreztem, hogy fontosabb egy történetet világosan egyszerűen, érthetően elmondani. Most is erre törekszem, aztán majd kiderül, sikerült-e vagy nem.

• *Mindig állandó csapattal dolgozik, de most érdekes, hogy Sándor Pál a producer, aki ugyan nem először producere magyar filmnek, de mégiscsak rendező, kolléga?*

Mindig barátságban voltunk, szerettük egymás munkáit, értékeltük egymás filmmel kapcsolatos elképzeléseit, ez most így alakult, és nagyon jól alakult.

Éppen hezitáltam, mit is lehetne ebből a forgatókönyvből csinálni, amikor kávéztunk egyszer Sándor Palival, kicseréltük a véleményünket a világról, és Gyürey Vera, a feleségem azt mondta, meséld már el Palinak, mivel is foglalkozol mostanában. Elmondtam, és Pali olyan jókat mondott, hogy először arra

gondoltam, legyen ő a dramaturg. De aztán szép lassan úgy alakultak a dolgok, hogy ő lett a producer.

• *És a színészek...*

Szinte mindegyikkel dolgoztam. Szirtes Ágival, Udvaros Dorotttyával, Kerekes Évával és Börcsök Enikővel az *Édes Emma, drága Böbében*, Stohl Andrissal *A napfény* ízében. Bálint András, Sólyom Kati. Akármelyik filmet említi a sok közül, amelyekhez közöm volt, megtalálja őket.

• *Nagyon fiatalon, huszonévesen kezdte a pályát. Azt lehet mondani, önök voltak az első rendezőnemenzedék a hatvanas években.*

A mi évfolyamunk első filmje előtt már készen volt a Gaál István rendezte *Sodrásban*, Sára Sándor zseniális, mai napig érvényes filmje, a *Cigányok*, aminél szebbet, jobbat azóta sem készítették.

• *Érez még ilyen lehetőséget egy nemzedék elindulására?*

Mindig van lehetőség. Kell egy hatás, egy személyiség, aki valamilyen irányba elindít több fiatalt, és kellene körülmények, amelyek ezeknek a fiataloknak lehetőséget adnak. Nekünk ez a kettő megvolt, Máriássy Félix, vagy Herskó János és a Balázs Béla Stúdió. Szigorú kritikusi voltunk egymásnak. Emlékszem, amikor beadtam a *Te* című rövidfilm forgatókönyvét, nagyon izgultam, mit szólnak majd hozzám a saját évfolyamtársaim. Mi ezt nagyon komolyan vettük, és a mai napig büszke vagyok az ott készült munkákra, akár Sára Sándor, akár Gaál István, *Krampácsolók*, akár Kardos Ferenc *Miénk a világ!* című filmjéről van szó.

• *Nem mellékes az sem, hogyan alakult akkoriban a világ filmművészete...*

Döntő, hogy amikor elkezdtünk filmeket készíteni, a filmművészet talán egyik legszebb és legizgalmasabb korszaka volt kibontakozóban. Pár évvel korábban készültek el olyan filmek, mint Fellini csodálatos művei, az *Országúton*, a *Cabiria éjszakai* vagy a *8 és fél*. Bergman óriási dolgai, a *nap vége*, a *Persona*, Kurosawától *A vihar kapujában*, Buñuel *Öldöklő anyaga*, Wajda *Hamu és gyémántja*, fantasztikus filmek mind! Az amerikaiaknál ott volt John Cassavetes! Biztosak voltunk benne, hogy filmmel is lehet olyan műveket teremteni, mint az irodalommal vagy a festészettel. Aztán elindult a francia új hullám. *A Négyszáz csapás*, a *Kifulladásig*, a *Jules és Jim*, az *Unokatestvérek*, Godard, Truffaut, Chabrol. Fellini áradó költészete és Antonioni szigorú mértani tehetsége vagy Bergman pszichológiai mélysége

után ők elkezdtek könnyedén filmezni, úgy mondták, *caméra stylo*-val, vagyis úgy használták a felvevőgépet, mintha töltőtoll lenne és csak úgy firkálgatnának vele. Ez nagy felszabadultságot adott. Amit a kamera kezeléséről tanultunk, azt nem felejtettük el, de elkezdtünk sokkal szabadabban filmezni. És az első filmjeinkre ez a jellemző, függetlenül attól, hogy ki kit szeretett jobban. Gaál Istvánon természetesen észrevehető volt az olasz filmfőiskolán eltöltött év és Antonioni erős hatása, Sándor Pálon érezhető volt Fellini mosolya és gazdagsága, de ez nem számított, mert ezek mind magyar filmek voltak erről a világról, miközben fel is vállaltuk azt, amit a magunkénak éreztünk. Talán emlékszik rá, az *Álmodozások* korában egy hatalmas táblát vonszolnak el *Négyszáz csapás* felirattal.

Aztán szép lassan ebből filmipar lett mindenütt a világon, a filmipar elkezdte kiszorítani az európai filmeket. Ipari termékek kerültek előtérbe mindenütt, a fesztiválokon is, ahol kialakult a vörös szőnyeg, ami semmi másról nem szól, mint a sztárok felvonultatásáról, aztán a filmiparból egyre keskenyedő utca lett a szórazottatóipar hatalmas erdejében. Néha megjelenik egy-egy művészfilm, amit gúnyosan „arthouse” mozinak neveznek, és ez azt jelenti, hogy ötven-hatvan személyes mozikban lehet csak játszani.

• *Viszont önnek sikerült áttörnie a falat a vörös szőnyeges világ és a művészfilmek között a Mephistóval.*

Szerencsés pillanat volt a *Mephisto*. Körülbelül abban az időben jött rá a világ, mi-

Zárójelentés

(Bálint András és Klaus Maria Brandauer)

lyen a szellemi élet és a politika kapcsolata, és hogy a politika cinizmusával nem könnyű felvenni a versenyt.

• *Kinyitotta a világot Ön előtt, és külföldi filmekre is lehetőséget kapott.*

Ez így van, de mind hasonló dolgokról szólt. Rögtön utalnék a *Csodálatos Júlia* című filmre, amely eredetileg egy egyszerű színházi történet egy színésznőről. Csak ha jól megnézi ezt a színésznőt, és megfigyeli, miket művel, akkor láthatja, hogy pontosan ugyanaz a karakter, mint Hendrik Höfgen színész a *Mephistóban*: csak azt tudja elviselni, ha ő van a színpad közepén, a reflektorok fényében. Ebből egyedül azért nincs baj, mert ő egy demokratikus társadalomban él, Angliában, ahol nem kell politikai bélyeg ahhoz, hogy valaki előre jusson. Júlia Hendrik Höfgen lánytestvére, ikertestvére, ugyanazokkal a tulajdonságokkal, aki tűzön-vízen át eléri, hogy azt játssza, amit ő akar. Mindössze a társadalom más körülötte.

• *Vannak filmjei, amelyeknek művészek állnak a középpontjában. Vannak olyanok, amelyekben Budapest a főszereplő. Vagy a történelem. Vagy a fiatalság és a szerelem. A Zárójelentés illeszkedik valamelyik vonulatba?*

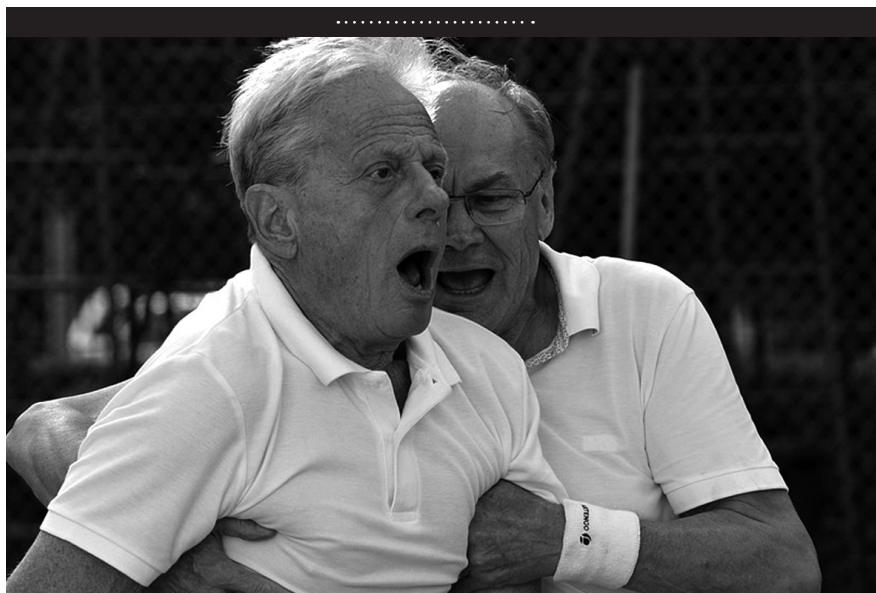
Amit elmondott, természetesen értelmezhető így is. Minden sokféleképpen értelmezhető, de én nem foglalkozom a saját filmjeim értelmezésével, főképp mert úgy érzem, hogy az *Álmodozások* korától kezdve minden filmem főhőse a helyét, pontosabban a biztonságát keresi a társadalomban. Ez történik az-

zal a fiatal mérnökkel, akit a Bálint András alakít, aki a kollégái között, az idősebbek között, keresi a helyét aztán a telefonos kisasszonyok hangjára ocsúdik: „Tessék felébredni!”. Az *Apában* egy kisfiú keresi a helyét először a fantáziavilágban, aztán rájön, mégis neki kell átúsznia a Dunát. A *Szerelmesfilm* ugyanilyen biztonságkeresés, hogy megtalálhatjuk-e a felnőtt életünket a gyerekkori szerelemben vagy nem, és ha nem, akkor mit tegyünk. A *Tűzoltó utca 25-ben* egy egész ház történelem sújtotta lakóit látjuk megbirkózni a változásokkal. Ugyanerről szól a *Buda-pesti mesék*, a villamossal, amiben megpróbálnak otthont találni az emberek, és előre jutni vele. Aztán ott a *Bizalom*. Egyértelműen csak a biztonságérzetért való véres harcra szól és arról, hogy az emberi kapcsolatokat hogyan emészti fel az a szörnyűség, az a bizonytalanság, amit bizonyos politikai rendszerek okoznak. A *Mephistóban* szintén arról van szó, hogy egy borzasztóan tehetséges ember hogyan próbálja érvényesíteni azt, ami a kezében van: a saját tehetségét. Ugyanez a *Redl ezredes* története, és erről szól a *Hanussen* is. Közép-Európában az embereknek naponta kell megharcolniuk a biztonságérzetükért. Ez szörnyű harc, sokszor belebukik az ember. Aki győzni tud, annak eszeveszett szerencséje van. A filmek pedig segítenek, hogy az emberek lássák, nincsenek egyedül.

• *Rengeteg színész-világsztárral forgatott. Kikkel dolgozna szívesen még?*

Mindenkivel, akivel eddig beleértve a magyar színészeket is. A külföldiek, akár mekkora sztárok, felkészültek, pontos tudással jönnek a forgatásra, mindenre odafigyelnek, és támogatják a kollégáikat. Fantasztikus színészekkel dolgozhatam. Helen Mirren, Glenn Close, Anette Bening csodálatosak, de Harvey Keitel és a Jeremy Irons, Stellan Skarsgård, Ralph Fiennes, Erland Josephson, mind óriási emberek, akiktől csak tanulni lehet.

A *Találkozás Vénusszal* egyik jelenetében Glenn Close-nak volt egy monológja és nekem nem nagyon tetszett. Újra felvettük, megint nem tetszett, és akkor Glenn Close rám nézett, és azt mondta: „Segíts! Légy szíves!”. Akkor megtanultam, mi az én dolgom. Azt mondani, hogy nem jó, mindenki tudja. Azt kell megmondanom, hogy mitől több, és azt hol találhatja meg magában. Az odafigyelést is tőlük tanultam. Helen Mirrennel forgattunk egy jelenetet *Az ajtóban*, már lepróbáltuk, már minden rendben lévők

NOVÁK EMIL FELVÉTELE

látszott. Azt kiabáltam, „felvétel indít”, és Helenre néztem, aki visszanézett rám, és intett a mutatóujjával, hogy nem. Megkérdeztem: „Helen, mi a probléma?” És nagyon halkán, hogy más meg ne hallja, azt mondta nekem: „Mert még nem mértek élességet”. Mindenre odafigyel. Mindent tud. Nem akarja, hogy bárki bajba kerüljön.

Erland Josephsontól egyszer megkérdeztem: „Te minden filmben nagyon-nagyon jó vagy, de Bergmannál zseniális. Nemcsak te, minden barátod. Árudd el, mit mond nektek Bergman?” Erland azt válaszolta: „Bergman nem mond semmit. De ő az egyetlen rendező, aki folyamatosan oda teszi a kamerát, ahonnan látszik, hogy milyen jók vagyunk.” Az egyik titka, hogy pontosan ott legyen a kamera, ahonnan látszik a színész szeme fénye. Látszik, hol születik meg az érzélem, vagy hogyan változik meg. Így aztán amikor elmehettem Bergmanhoz a *Fanny és Alexander* forgatására, álltam Bergman mögött, és néztem, hova áll a kamerával.

• Jó lehetett...

Jó volt! A film képes arra, amit más művészet nem tud létrehozni. Amit Rembrandt vagy Tiziano meg tud festeni, az egy állapot. Viszont a változást, ahogy valami születik és valami elhal, egy gondolat, egy érzélem, azt csak a film tudja. A noteszembe felírtam egy Tolsztoj idézetet a *Feltámadásból*, mert jól illusztrálja mindezt. Tolsztoj így ír: „Megpillantotta öccsét, megpillantották egymást és mosolyogva néztek egymásra. Megtörtént a pillantásoknak az a titokzatos, szóban ki nem fejezhető jelentőségteljes váltása, amelyben minden igaz volt, és megkezdődött a szavak váltása, amelyben már nyoma sem volt annak az igazságnak. Sok mindent kellett volna mondaniuk, de a szavak nem mondtak semmit, a szemek pedig csak annyit mondtak, hogy az, amit el lehetett volna mondani, kimondhatatlan maradt.”

Ezt tudja a mozi. Ez az egyetlen dolog, amiért érdemes filmet csinálni. Minden más megtanulható, megtanítható. de az, hogy ott áll egy ember előttünk, megszületik benne egy igazi érzélem, és ekkor a néző is úgy érzi, hogy ez vele történik, és nincs egyedül az életben – hát ezért az élményért érdemes jó színészek arcát nézni.

A Zárójelentés február 27-től látható a mozikban. Forgalmazó: InterCom.

AZ ÁLMODOZÁSOK KORA ÉS A MOSZKVA TÉR

Álmodozások tere

MILOJEV ZSANETT

A KÉT FELNÖVÉS-TÖRTÉNETBEN NEMCSAK JANCSI ÉS PETYA NEVELŐDÉSI FÁZISAI, HANEM A KORABELI TÖRTÉNELMI VÁLTOZÁSOK IS KIRAJZOLÓDNAK.

A hatvanas évek és az ezredforduló új hulláma egy-egy új nemzedék színre lépését is jelentette a magyar filmben. Mindkét dekádban születtek olyan fiatalokról szóló (vizsga)filmek, amelyek az ő problémáikról tudósítottak egy meghatározott történelmi összefüggésben. Két rendező elsőfilmjét hasonlítom össze: az 1964-es *Álmodozások korát* és a 2001-es *Moszkva teret* a hőstípusok, a halálélmény, a hagyományhoz és a történelemhez való viszony és a formai-nyelvi megoldások mentén.

Szabó István több sikeres BBS-rövidfilm után (*Variációk egy témára*, 1961; *Te*, 1962; *Koncert*, 1962) készítette el az *Álmodozások kora* (*Felnőtt kamaszok*) című filmjét, amely az Apával és a Szerelmesfilmmel együtt trilógiát alkot. Mindhárom filmben Bálint Andrászt látjuk a főszerepben, aki Szabó alteregójaként vet számot a szakmai élet (*Álmodozások kora*), az apahiány (*Apa – Egy hit naplója*), valamint a szerelem (*Szerelmesfilm*) kérdéseivel, összefüggésben a nemzedékét érintő történelmi hatásokkal.

Török Ferenc több főiskolai kisfilm (*Hajtás*, 1997; *Premier*, 1998; *Tranzit*, 1999) után a *Moszkva térrel* robbant be a köztudatba. Török a legendás Simó-osztály növendéke volt, aki pár év kihagyás után a *Szezon* (2004), majd az *Overnight* (2007) című nagyjátékfilmmel egy szintén trilógiaként értelmezhető sorozatot készített. Míg a *Moszkva tér* érettségi előtt álló kamaszokról szólt, addig a *Szezon* a Balatont megjáró huszonevesekről mesélt, az *Overnight* pedig egy harmincas bróker életébe engedett bepillantást.

Mindkét film nevelődés-történet, középpontjában a fiatal főhős átalakulása áll, amely nemcsak érzelmi (szerelem), hanem szellemi síkon (munka, tanulás)

is elősegíti felnőtté válását. Szabó filmje egyértelműen modernista szerzői film: személyes és önreflexív, dominál benne a francia új hullámos stílus. Török alkotása már inkább a hagyományos történetmesélés felé mutat: a karakterek jellemzése és az elbeszélés módja egyszerűbb, nélkülözi a formai bravúrokat.

KÖZÖSSÉGBŐL MAGÁNYBA

Az *Álmodozások kora* főszereplője a 25 év körüli Oláh Jancsi elektromérnök, négy barátjával az egyetemi évek után egy üzemben dolgozik. Mindannyian motiváltak, lelkesek, kiemelkedő a szakmai elhivatottságuk: hol szikrázó szemmel munkálkodnak egy kondenzátor tervén, hol olaszul tanulnak. Generációs konfliktus húzódik köztük és az idős mérnökök között: a fiatalok régimódinak látják a hosszú ideje pályán lévő felettéseiket; olyanoknak, akiktől nem lehet tanulni, és akiknél – gondolják fiatalkori göggel és nárcizmussal – ők csak okosabbak lehetnek. A csapatban Jancsi a leglelkesebb karakter, némi arroganciával fűszerezett messianizmus jellemzi; világmegváltó ötletelesein Laci lesz igazi szellemi társa. Legfőbb motivációja a szakmai siker.

Míg Szabó filmje jelen idejű, addig a *Moszkva tér* története a rendszerváltás küszöbén zajlik. A film a pontos koordináták megadásával indul: 1989. április 27-e van, Petya 18. születésnapja. Török filmje az *Álmodozások korától* eltérően nem egyetemet végzett fiatalokról, hanem érettségi előtt álló budapesti kamaszokról mesél. A történet középpontjában nem eminens, szakmailag motivált fiatalok állnak, mint Szabó filmjében, hanem házibulikon garázdálkodó, nagyszájú, hamis vonatjegyekkel üzletelő nagykamaszok, akiknek jórészt fogalmuk